

Keresztények a császári udvarban

MICHAEL FLEXSENHAR III

CHRISTIANS IN CAESAR'S HOUSEHOLD

PENNSYLVANIA: THE PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY PRESS, 2019, 208 OLDAL

ISBN: 978-0-271-08243-9

MICHAEL FLEXSENHAR III a Rhodes College (Memphis, Tennessee) egyetemi adjunktusa és a vallástudományok szakértője 2019-ben megjelent könyvében a római császárok udvarában lévő keresztényekről és a velük kapcsolatos epigráfiai és egyéb írásos forrásokról ad érdekes képet és értelmezést. A szerző a bevezetőben (pp. 1–26) többek között egy kutatástörténeti áttekintést nyújt a császári udvarban élt keresztények témakörével kapcsolatban. Felvázolja azt a 19–20. században uralkodó elméletet – amelyet ő csak „pionír-narratívának” nevez –, amely szerint a *domus Augustában* már az első században is sokan kereszténnyé váltak, többek között a császári rabszolgák közül is. Ezek a személyek igen fontos szerepet játszottak a kereszténység terjedésében, egyfajta „társadalmi úttörők” (social pioneers) voltak. A kutatástörténeti vázlat után részletesebben tárgyalja a *familia Caesaris*, azaz a „császári család” fogalmát és rámutat arra, hogy nemcsak a Rómában található császári udvarnak volt ez az elnevezése, hanem más nagyobb városokban is voltak kihe-lyezett császári rabszolgák, akik segédkeztek a helyi adminisztrációban többek között, és ezeket is *familia Caesaris* néven emlegették.

Az első fejezetben (pp. 45–59) a szerző körülmények között Pál apostol híres kijelentését, amely így szól: „Köszöntenek titeket minden szentek, mindeneknek felette pedig a császár udvarából valók” (Fil 4:22). ADOLF DEISSMANN (1866–1937) már 1910-ben felvetette, hogy Pál apostol itt császári rabszolgák egy csoportjára utal, akik Epheszoszban tartózkodtak (sőt, azt is írja FLEXSENHAR, hogy maga Pál is Epheszoszban tartózkodott a levél megírásakor, ezért is utal rájuk), és mint helyi *familia Caesaris* segítettek az adminisztrációs tevékenységet. A fejezeten belül található két táblázatot, ami összefoglalja, hogy Epheszosz városára vonatkozóan milyen epigráfiai forrásaink vannak a városban tartózkodó császári rabszolgákat illetően (illetve felszabadított, volt császári rabszolgákat illetően is), amiből kiderül, hogy számos ilyen ismerünk név szerint. Ez is bizonyítja, hogy a városban jelentős szerepet játszottak a *familia Caesaris*hoz tartozó személyek. Emellett a szerző kétségbe vonja azt, hogy a „szentek” kifejezés arra utalna, hogy ezek a „császár udvarából valók” keresztények lettek volna, inkább azt tartja valószínűbbnek, hogy részt vettek a „kölcsonös adásban és vevésben” (Fil 4:15) Pál apostollal vagy más keresztényekkel, tehát kapcsolatban álltak az apostollal és még akár segíthettek is. A fejezetben szó esik még arról is, hogy milyen kapcs-

latban állhattak az epheszoszi „császári udvarból valók” a filippibeliekkel, hiszen Pál apostol nem fejt ki, hogy kikről van szó, ebből pedig lehet arra következtetni, hogy a filippibeliek ismerték a szóban forgó személyeket, sőt, akár rokoni kapcsolatban is állhattak egymással, hiszen egyrészt a rabszolgák sokféle helyről származtak, sokszor családok szakadtak szét amikor valakit elvittek rabszolgának, másrészt volt a korszakban olyan, hogy egy császári rabszolga egy nővel összeházalva rokoni kapcsolatba került például egy római családdal (a szerző kiemeli a Phrygia provinciában tevékenykedő császári rabszolga, Hyacinthus és Arruntia Attice esetét).

A második fejezet (pp. 45–59) Péter és Pál római mártírságának történetét tekinti át, illetve az ezen történetekben szereplő császári udvarból valók szerepét veszi górcső alá. Mind az *Acta Pauli* (valószínűleg egy 3–4. századi mű), mind a Péterről szóló 6–7. századból származó *Actus Vercellenses* hangsúlyozza, hogy a két apostol sok embert térített Isten útjára a császári udvarban. Pál apostol történetében például a császár pohárnoka, Patroclus kap szerepet,¹ Péter esetében pedig egyebek mellett egy Marcellus nevű szenátort is megemlítenek. A szerző szerint ezen történetek arra voltak hivatva, hogy a kereszténységet már az apostolok idején befolyásos pozícióba helyezték, és mi sem bizonyítaná jobban a kereszténység fontosságát, mint keresztény emberek a császár udvarában, a császár közelében, akik, mint Patroclus, ha kellett magával a császárral is szembeálltak és vállalták a vértanúhalált is a hitükért.

A harmadik fejezet (pp. 60–75) az apologeták korából származó, császári udvarra vonatkozó utalásokat tárgyalja, főleg Római Hyppolitus és Tertullianus egy-egy írása nyomán. Római Hyppolitus *Philosophumena* című művében említi egy Carpophorus nevű „hithű” embert, aki a császári udvarhoz tartozott. Ezt a Carpophorust azonosították Marcus Aurelius Carpophorus személyével, akinek a neve fennmaradt egy feliraton is, és ő valóban egy fészabadított császári rabszolga volt, azonban a szerző nem tartja valószínűnek sem a két Carpophorus azonosítását, sem azt, hogy ez a Carpophorus keresztény lett volna. Először is a fennmaradt epigráfiai forrás nem utal arra, hogy keresztény lett volna, illetve a Hyppolitus által írt mű szövegében szereplő „hithű” (πιστός) kifejezés inkább jelenti azt, hogy „becsületes/szavahihető” volt, hiszen pénzemberként a szó ezen jelentése inkább illik a személyére. Carpophorus egyébként egy Callistus nevű „eretnek” kapcsán kerül szóba, aki ennek a Carpophorusnak volt a házi rabszolgája. A szerző azt állítja, hogy Carpophorus császári udvarral való kapcsolata is lehet akár kitaláció, ezzel kapcsolatban meg is jegyzi, hogy Hyppolitus írásának ez a része nagyon hasonlít Lukianosz 2. századi római író két szatirikus művére (az egyik a *Peregrinosz halála*, a másik a *Szőkevények*), főleg a nyelvezetben nagy a hasonlóság. Hyppolitus írásán kívül még kitér Tertullianusnak egy megjegyzésére is, ami alapján azt lehetne feltételezni, hogy Caracalla császár dajkája egy keresztény nő lett volna, a szerző azonban a megjegyzés illetően való értelmezését is elveti és cáfolja.

A negyedik fejezet (pp. 76–88) Jusztinosz vértanú történetét járja körül illetve a történet egyik alakját, Euelpisztoszt (a neve azt jelenti, hogy „jó reménység”), aki a történet egyes verziói szerint² a császár rabszolgája volt. A szerző szerint Euelpisztosz személye, aki vértanúhalált hal Jusztinosz vértanúval együtt, akár egy *toposz* is lehet, hiszen beleillik a sorba, ami már Pál apostol

¹ Aki a leírás szerint ugyanúgy lezuhan az ablakból Pál apostol prédikációja közben, mint Eutikhosz az Apostolok cselekedeteiben (Apcs 20:7–12)

² A, B és C verziók vannak, ezek közül a B és C változat érdekes számunkra, a szerző is ezeket elemzi.

filippibeliéhez írt levele és annak Rómára való értelmezése óta tart (tehát hogy a keresztények jelen vannak a császár udvarában). A fejezetben arról is hosszabban van szó, hogy a császári rabszolgáknak nem volt nagyon arra lehetőségük, főleg az első három évszázad nagyrésztében, hogy elkerüljék/megtagadják a számukra egyértelműen kötelező áldozatbemutatást a római isteneknek vagy a császár *genius*ának. Sokkal inkább valószínű, hogy amennyiben voltak keresztény császári rabszolgák, azok valószínűleg rugalmasan kezelték a hitüket, bemutatták az áldozatokat uruknak, a császárnak való engedelmesség jeleként, de eközben tisztelték Krisztust is. Persze biztos volt olyan, aki csak Krisztust tisztelte, de a többség valószínűleg „keverék” volt ebből a szempontból és lehet, hogy ez számunkra idegen, de személyes véleményem szerint elég logikus gondolatmenet és én magam is valószínűnek tartom, hogy ilyen lehetett az esetleges keresztény császári rabszolgák nagyobb részének felfogása a kérdésben.

Az ötödik fejezetben (pp. 89–102) Prosenes szobráról és Prosenesnek keresztényként való beállításáról van szó. Marcus Aurelius Prosenes egy felszabadított császári rabszolga volt Caracalla császár idejében és a fennmaradt szarkofágja alapján ő volt a császár kincstárnoka, ami egy nagyon fontos és befolyásos pozíció volt. A szarkofágján olvasható sírfeliraton szerepel az „Istennél befogadva” (*receptus ad deum*) kifejezés. Ezen részlet alapján sokan állították, hogy Prosenes keresztény volt, a szerző azonban rámutat, hogy a kifejezés kereszténynek való értelmezése korántsem olyan egyértelmű (hiszen a rómaiak is mondhatták, hogy „az istennél befogadva”, azaz „az istenek közé befogadva/beemelve”), másrészt mivel ezt a betoldást Ampelius végezte el, ha tényleg keresztény módon értelmezzük az írást, akkor is csak arra lehet következtetni, hogy Ampelius lehetett keresztény, nem Prosenes. A fejezet végén konklúziójában a szerző annyit jegyez meg, hogy nem kizárható persze az sem, hogy Prosenes keresztény lehetett volna, de egyrészt kevésbé valószínű, másrészt ő is lehetett akár egy „majdnem keresztény” (azaz kereszténynek tűnő) ember, ahogy egyik írásában Tertullianus írja egy magas rangú római tisztségviselőről.

A hatodik fejezetben (pp. 103–120) a szerző egyéb epigráfiai forrásokat is elemez, amelyeket a 19–20. században tártak fel és amelyeket keresztény emlékeknek tartottak sokáig a kutatók. A szerző több példát is átvész, mindegyiknél rámutat valami problémára, amely miatt nem lehet őket arra vonatkozó jelnek tartani, hogy a 3. század második fele előtt jelentősebb számban lettek volna jelen keresztények a császári udvarban. Többek között az egyik leletnél kimutatja, hogy valószínűleg a 3. század végéről vagy a 4. század elejéről származik, a másik esetben arra hívja fel a figyelmet, hogy sem a hal, sem a horgony nem egyértelmű keresztény jelképek, csak annyit mondhatunk, hogy a keresztények is előszeretettel használták őket. Megállapítja azonban azt is, hogy ezek a feliratok több esetben még vita tárgyát képezik, így teljesen biztossággal nem lehet kijelenteni dolgokat róluk, valószínű állításokat lehet tenni, de sok még a kérdés, mindazonáltal az általa felhozott példák nagyobb részénél igen meggyőzően érvel amellett, hogy nem tekinthetőek egyértelműen keresztény epigráfiai emlékeknek.

A könyv konklúziójában (pp. 121–133) a szerző megemlíti, hogy a császári udvarban lévő keresztény közösséget a keresztény történelmi emlékezet alkotta meg lényegében a 2–3. század folyamán, és bár kimondhatjuk, hogy igenis voltak keresztények a császár udvarában (akár rabszolgák, akár felszabadított rabszolgák), a történetek és az emlékezet torzított a valóságon, és felnagyította a keresztény jelenlét mértékét. Ezen a helyzeten a fellelt feliratok sokszor téves értelmezése sem

segített. Mindazonáltal a császári udvarban lévő keresztények képe a szerző szerint alapvető volt a keresztények emlékezetében és önmeghatározásában is.

A könyv maga nagyon olvasmányos, stílusa is megfelel egy szakkönyvnek, elég széles bibliográfia áll a munka mögött és a jegyzetanyag is elég részletes, aki tovább szeretne a témában kutakodni, annak mindenképpen egy remek támpontot nyújt. A könyvben még megtalálható két függelék is (pp. 134–148), az első az Kelemen rómaiakhoz írt első levelét és Irenaeus *Eretnekek ellen* című művének egyik részletét tárgyalja a császári udvarban fellelhető keresztényekre való utalások szempontjából, a második pedig példákat hoz további epigráfiai forrásokra, amelyeknek a teljes szövegének latin eredetijét és angol fordítását is közli, majd röviden összefoglalja a lelet körüli kérdéseket, illetve felhívja azon tényezőkre a figyelmet, amelyek miatt a leletek nem lehetnek keresztény császári rabszolgákra/felszabadított rabszolgákra utaló feliratok. A könyvet bátran ajánlom mindazoknak, akiket érdekel a korai kereszténység társadalmi helyzete, illetve a korai egyháztörténet. FLEXSENHAR műve sok érdekességet tartalmaz, ami jobb rálátást ad a keresztények helyére és szerepére a római korban, illetve betekintést nyújt a római császári udvar és császári rabszolgaság életébe, működésébe, így az ókori Rómával foglalkozók számára is érdekes olvasmányként szolgálhat.

Besztercei Márk